

צוואת אדם לא-נשוי

הרב ד"ר איתמר ורהפטיג

א. האם ראוי לכתוב צוואה ואופן החלוקה	ד. מתנה בחיים ברכוש שלא ניתן להקנות
ב. צוואה ומתנה	1. התחייבות
ג. מתנה מחיים	2. אודיטא
1. גוף מהיום ופירות לאחר מיתה	ה. מעמדה החוקי של הצוואה
2. מהיום אם לא אחזור בי	ו. מנהל עיזבון
3. מהיום ושעה קודם מיתתו של המצווה	ז. התאמת נוסח הצוואה למטרות המצווה
4. קניין לאחר זמן	

ההלכה קובעת כללים מפורטים לחלוקת רכוש של המת, היינו דיני ירושה. אולם אם אדם מעוניין שרכושו יתחלק בשונה ממה שנקבע בהלכה, עליו לכתוב צוואה.

א. האם ראוי לכתוב צוואה ואופן החלוקה

אף על פי שאדם שליט על נכסיו בחייו, מצינו במשנה הדרכה שלא לכתוב צוואה שבה הרכוש לא יינתן ליורשים על פי דין: "הכותב את נכסיו לאחרים והניח את בניו – מה שעשה עשוי, אבל אין רוח חכמים נוחה הימנו..."¹.

בדרך כלל אדם עושה כן מפני שאין בניו נוהגים בו כראוי, וברוח זו פוסק הרמב"ם:

כל הנותן נכסיו לאחרים והניח היורשין, אף על פי שאין היורשין נוהגין בו כשורה, אין רוח חכמים נוחה הימנו, וזכו האחרים בכל מה שנתן להן, מדת חסידות היא שלא יעיד אדם חסיד בצוואה שמעבירין בו הירושה מן היורש אפילו מבן שאינו נוהג כשורה לאחיו חכם ונוהג כשורה.²

וכן נפסק בשולחן ערוך.³

* הרב ד"ר איתמר ורהפטיג, מכון משפטי ארץ, עפרה; אוניברסיטת בר אילן.

1. בבא בתרא קל"ג, ב.

2. רמב"ם נחלות ו, יא.

3. שולחן ערוך חו"מ רפ"ב, א.

הפוסקים⁴ דנו בשאלה אם ומתי ראוי למעט מן היורשים. יש אומרים⁵ שדי שישאיר סכום מסוים שלגביו יחול דין תורה, ויש אומרים שכדאי להודיע ליורשים, ועדיף אף לקבל מהם את הסכמתם לצוואתו.⁶

דיונים אלו חורגים ממסגרת זו, וכל כותב צוואה צריך להתייעץ ולשקול היטב אם הוא מתכוון לכתוב צוואה החורגת מסדר הירושה.⁷ למעשה אנו ממליצים להותיר סך \$1000 שיתחלקו על פי דין תורה.

בימינו מקובל ואף רצוי לתת חלק גם לבת ולאישה, ואף להשוות את הילדים.⁸ וכן כתב דיין בית הדין הרבני הגדול הרב שלמה דיכובסקי:

נער הייתי ועדיין לא זקנתי, ומתוך אלפי תיקי הירושה שבהם דנתי לא היה גם תיק אחד שחילקנו את העזבון בין הבנים בלבד תוך כדי נישול הבת והאשה.⁹

ב. צוואה ומתנה

על פי ההלכה, אין תוקף לציווי שאדם מצווה בחייו, שהרי אין אדם שליט על רכושו לאחר מותו. עם מות האדם, עובר רכושו ליורשיו על פי דין, והוא אינו יכול להחליט מראש מי יירש אותו.¹⁰

ישנם מספר אופנים הדומים לצוואה, אך אין בהם מענה כולל לצרכים של המצווה:

1. מתנת שכיב-מרע – שכיב-מרע, כלומר חולה העומד למות, שהורה לחלק את רכושו – הרי זו מתנה מועילה בתנאים מסוימים.¹¹ אולם זהו מצב לא שכיח, שאינו פותר את הצרכים של אדם שרוצה לכתוב צוואה בחייו, בעודו בריא.

2. מצווה לקיים דברי המת – הפוסקים דנו בשאלה אם יש תוקף קנייני לדבריו או שאינם אלא בגדר המלצה שראוי לקיימם, ולו מצד מצות כיבוד אב. להלכה נפסק שמצווה זו קיימת ובעלת תוקף רק בנוגע לממון שמופקד אצל נאמן,¹² ולכן אין בכך מענה לכלל המקרים.

4. פתחי תשובה חו"מ רפב, א.

5. קצות החושן רפב, ב, בשם התשב"ץ.

6. ראו שו"ת הרמ"א, עח.

7. ראו אריכות הדברים בעניין זה: הרב מתתיהו שווארץ, משפט הצוואה, חלק שני.

8. ע"פ רמב"ם נחלות ו, יג: "צו חכמים שלא ישנה אדם בין הבנים בחייו אפילו בדבר מועט שלא יבואו לידי תחרות וקנאה כאחי יוסף עם יוסף", מקור הדברים בגמרא שבת י, ב; וראו עוד טור חו"מ, רפב, וב"ח שהבין אחרת.

9. הרב אשר וייס (בשיעור בעל פה) סבור כי הגבלה זו לא נאמרה אלא כלפי מי שמרחיק את בנו משקולי שנאה או ענישה, אך אין בכלל זה שיקולים עניינים, כגון מצבם הכלכלי של ילדיו.

10. הרב שלמה דיכובסקי, "הלכת השיתוף" – האם דינא דמלכותא? תחומין יח, עמ' 30-31.

11. בבא בתרא קכ"ב; רמב"ם נחלות ו, א"ד; שולחן ערוך חו"מ רפא, א.

12. רמב"ם זכיה ומתנה ח, א"ב.

13. ראו עוד פרטים בשולחן ערוך חו"מ רנב, ב.

3. "ביום הנחילו את בניו" – רבי יוחנן בן ברוקה למד מכאן שאדם רשאי לשנות את החלוקה בין היורשים – כגון, בן בין הבנים או בת בין הבנות – אבל אין אפשרות לצוות לתת חלק מהירושה למי שאינו מוגדר כ"יורש". ועוד, לדעת הרמב"ם¹³ ושולחן ערוך¹⁴ הדברים אמורים דווקא בשכיב מרע, ולא בצוואה של אדם בריא המבוססת על מתנה. לכן הדרך המועילה מבחינת ההלכה היא שהמצווה ייתן את הנכסים במתנה (בלשון הפוסקים: מתנה מחיים) או שיתחייב כלפי המקבלים.

ג. מתנה מחיים

מתנה מחיים פירושה שהמצווה נותן את רכושו למקבלים. אולם, אחד העקרונות הבסיסיים בהלכה הוא שבדרך כלל פעולות משפטיות יכולות לחול רק בעת ביצוען, ולא לאחר זמן (ראו על כך עוד בספר זה, במאמר "מבוא לדיני חוזים" עמ' 39). ולכן, כל מתנה של המצווה אמורה לחול לכאורה בעת עריכת הצוואה.

אלא שבדרך כלל, המצווה רוצה שגם לאחר כתיבת צוואתו, תהיה לו זכות עד יום מותו להשתמש בנכסים ואף למכור אותם, לחזור בו ולבטל את הצוואה או לשנות אותה ולחלק את רכושו באופן אחר. זאת, כדי לא להיות תלוי ברצונם הטוב של המקבלים, אפילו הם ילדיו.

לפיכך, יש למצוא דרך שמחד גיסא מבוססת על מתנה בעלת תוקף שתחול באופן מידי, ומאידך גיסא תשאיר בידי המוריש סמכויות נרחבות לשימוש בנכסיו ואף לשינוי הצוואה. לשם כך קיימות כמה אפשרויות:

1. גוף מהיום ופירות לאחר מיתה

דרך ההקנאה שמופיעה כבר במשנה היא בנוסח "מהיום ולאחר מיתה":

מתני'. הכותב נכסיו לבניו – צריך שיכתוב מהיום ולאחר מיתה, דברי רבי יהודה...

גמ'... אבל הכא הכי קאמר ליה: גופא קני מהיום, פירא – לאחר מיתה.¹⁵

דהיינו, כאשר אדם רוצה לתת את נכסיו לבנו הדרך המועילה היא לכתוב שהנכסים נתונים "מהיום ולאחר מיתה", ומבארת הגמרא שגוף הנכסים ניתן מהיום, ואילו הזכות ליהנות מפירות הנכסים נשארת בידי הנותן עד לאחר מותו. הסדר זה נעשה בצירוף מעשה קניין מתאים (בימי חז"ל בדרך כלל קניין סודר).

אלא שהנותן אינו רשאי לחזור בו או למכור את הנכסים, שכן הגוף אינו שלו.¹⁶

13. רמב"ם זכיה ומתנה יב, א.

14. שולחן ערוך חו"מ רפא, א.

15. בבא בתרא קלו, א.

16. רמב"ם זכיה ומתנה יב, יג; שולחן ערוך חו"מ רנו, א.

2. מהיום אם לא אחזור בי

דרך שמשמרת ביד המצווה גם את הפירות וגם את היכולת לחזור בו מהצוואה או לשנות אותה מופיעה בדברי רבנו תם.¹⁷ הכוונה למתנה מותנית, שמאפשרת למצווה לחזור בו, וכך נפסקו הדברים בשולחן ערוך:

מתנת בריא שכתוב בה: מהיום ולאחר מיתה, הרי היא כמתנת שכיב מרע שאינה קונה אלא לאחר מיתה, שמשמע דברים אלו שאע"פ שקנה הגוף מהיום ואינו יכול לחזור בו, אינו זוכה בו ואוכל פירות אלא לאחר מיתה.
כתב לו: מהיום אם לא אחזור בו עד לאחר מיתה, היא לגמרי כמתנת שכיב מרע ויכול לחזור בו כל ימי חייו אף מהגוף.
הגה: ומ"מ צריך קנין במתנת בריא.¹⁸

דהיינו, כאשר הנוסח הוא משולב, וכולל גם "מהיום ולאחר מיתה", וגם את האפשרות לחזרה – אזי המצווה יכול ליהנות מפירות הנכסים עד יום מותו, וגם מגוף הנכסים הוא יכול לחזור בו. בדרך זו הלכנו בספר זה.

3. מהיום ושעה קודם מיתתו של המצווה

דרך זו הוזכרה בתשובת הרא"ש,¹⁹ והובאה בדברי הרמ"א²⁰ בהקשר שאינו מענייננו. האחרונים התלבטו במשמעות המשפטית של הנוסח הזה.²¹ לאור המחלוקת בפירוש הנוסח, ולאור העובדה שמדובר בנוסח שמשמעותו אחת מהדרכים שהוזכרו לעיל או להלן, לא ייעשה שימוש בנוסח זה.

4. קניין לאחר זמן

דרך נוספת שמוזכרת כבר במשנה²² היא קניין שיחול במועד מאוחר יותר. הדבר מותנה בכך שמעשה הקניין יתבצע גם הוא בעת העברת הבעלות, ולכן הדבר אפשרי רק בקניין שטר וכסף, ובלבד שאלה יהיו קיימים במועד שנקבע להעברת הבעלות, כפי שפסק הרמ"א: מכר לו קרקע בשטר או במעות (וא"ל: קני) לאחר שלשים יום, ונקרע השטר תוך הזמן, או נאבדו המעות,²³ אם אמר לו: קני לך מעכשיו ולאחר שלשים יום, קנה. ואם לא אמר: מעכשיו, לא קנה. והוא הדין לקנין חזקה.²⁴

17. תוספות בבא בתרא קלה, ב, ד"ה כל.

18. שולחן ערוך ורמ"א חו"מ רנו, רז.

19. שו"ת הרא"ש פד, ד.

20. שולחן ערוך חו"מ רפא, י.

21. ראו קצות החושן רפא, ח, שכתב שהכוונה למתנה מותנית. נתיבות המשפט רפא, יא, כתב שהכוונה לגוף מהיום ופירות לאחר מיתה.

22. קידושין נח, ב.

23. הצורך בהישארות המעות בעת התחולה הוא תמוה, והוא נוגד לכאורה את המשתמע מהסוגיה בקידושין נט, א. נושאי הכלים נדחקו בהסבר דברי הרמ"א, ראו ט"ז, שם, קצות החושן שם, ג, נתיבות המשפט שם, ד. ואין כאן המקום לדיון זה.

יתרונה של דרך זו בכך שהעברת הזכויות כולה מתבצעת במועד מאוחר יותר, אולם, חסרונה בכך שהיא תלויה בקיומם של החפצים ששימשו לצורך מעשה הקניין (שטר וכסף), ולכן לא נלך בדרך זו.

ד. מתנה בחיים ברכוש שלא ניתן להקנות

עד כאן עסקנו בדרכי העברת בעלות, אולם, עדיין נותרה השאלה, מה בדבר נכסים שלא ניתן להקנות, כחובות וזכויות, ונכסים שיגיעו למצווה לאחר כתיבת הצוואה?²⁵ שני פתרונות הוצעו באשר לאלו: התחייבות והודאה (אודייתא). לכל אחד מאלו שתי דרכי ביצוע.²⁶ נפרט, ונדגים ביחס לאדם שרוצה לתת חלק מרכושו לבתו:

1. התחייבות

דרך זו מתחלקת לשני אופנים:

אופן אחד – הנותן מתחייב כעת למקבלים אחוז מסוים מרכושו, כפי שיוערך בשעת מותו. למשל, אם ברצונו לתת לבתו 20% מרכושו. הוא כותב כי הוא מתחייב לבתו 20% מרכושו שיהיה לו בשעת מותו (כולל חובות שלא נפרעו לו וכדו'), ושעת הפירעון תהיה שעה לפני מותו. נמצא שעם מותו בתו נושה ברכושו סך 20% מהם. הוא גם משעבד לשם כך כל רכושו, כולל מיטלטלין, נמצא שלפני חלוקת הירושה היא גובה את החוב שלה. דרך זו מוזכרת בדברי הרמ"א:

ואפילו קנין אינו מהני אם רוצה ליתן להן דבר שאינו בידו אז, דאין אדם מקנה דבר שלא ברשותו, ואין מהני אלא דרך הודאה²⁷ שמודה שחייב לכל אחד מהן כפי מה שירצה. ועיין לעיל סימן ס סעיף ו.²⁸

אפשר בדרך זו לוותר לגמרי על הקנאת הנכסים שברשותו, או אפשר להקנות נכסים שברשותו ולהתחייב רק על אותם נכסים שלא ניתן היה להקנותם מראש כאמור לעיל, ואז

24. רמ"א חו"מ קצא, ד.

25. בעיה זו הזכיר הרמ"א חו"מ רנו, ז; שם רפא, ז.

26. הסברנו מדוע אי אפשר להסתפק בהקנאה ללא התחייבות, אבל לכאורה אפשר לשאול להיפך: מדוע לא נסתפק בהתחייבות ללא הקנאה, היינו שיתחייב לתת ערך כל נכסיו כפי שיהיו שעה לפני מותו בחלוקה שווה (או לא שווה) לפי אחוים?

התשובה היא מעשית, לעתים המצווה מעוניין לתת נכס מסוים למקבל מסוים, משיקולי מס או משיקולים אחרים. לעומת זאת, בדרך ההתחייבות הנכסים לא יהיו של המקבלים עם מותו, אלא היורשים יאלצו לפרוע מהם את חובו כלפיהם, ואולי היורשים יעדיפו לשלם מכספם, כך שאותו נכס יישאר בידם.

27. מקור הלכה זו הוא בשו"ת הרשב"א ג, קיח, ושם נזכרה דרך ההתחייבות, וצ"ע מדוע הרמ"א הזכיר הודאה, והרי גם בהפנייתו לסימן ס' מדובר בהתחייבות.

28. רמ"א חו"מ רנו, ז.

היא זוכה בחלק מרכושו מכוח מתנה, ובחלק אחר מכוח התחייבות.²⁹ אף שמדובר על התחייבות על סכום שאינו קצוב הדבר תקף.³⁰

אופן שני – התחייבות גדולה בתנאי ("שטר חצי זכר"). הנותן מתחייב כעת סכום גדול לבתו, ומוסיף כי תנאי היה ביניהם שהתחייבות תלויה בכך שהיורשים לא יתנו לה חלק בגודל מסוים אותו הוא מגדיר. נמצא כעת שכדאי ליורשים לתת את החלק האמור בצוואה, שאם לא כן, חייבים הם לה סכום עתק.

בדרך זו נהגו לתת חלק לבת. היו שנהגו לתת לה חלק כחצי זכר (ולכן נקרא הסדר זה בשם "שטר חצי זכר" (=שטח"ז)), והיו שנתנו חלק כזכר שלם. וכך נפסקו הדברים על ידי הרמ"א:

דמה שנהגין עכשיו לכתוב שטר חוב לבתו ולהתנות שאם יתן לבתו חלק חצי זכר יפטור מן החוב, צריך ליתן לה בכל אשר לו, דעיקר הוא החוב. ולכן צריך לקיים תנאו או ישלמו החוב, וכן המנהג.³¹

בשני אופני ההתחייבות ניתן להוסיף תנאי שמאפשר לו חזרה.

2. אודיטא

הודאת בעל דין היא אחת מדרכי הראיות. "אודיטא" היא דרך קניין המבוססת על יסוד הודאה, בדרך זו אפשר להקנות נכסים ולהתחייב בחיובי ממון.³² נחלקו המפרשים אם הודאה פועלת כהתחייבות או כנאמנות, כלומר, כראיה שמתקבלת כקניין, ואין כאן המקום לדיון זה.³³

גם כאן ייתכנו שני אופנים כאמור לעיל:

אופן אחד – בהתאם לדוגמה הקודמת: הנותן מודה שהוא חייב לבתו 20% מנכסיו שיהיו לו בשעת מותו.

אופן שני – שטר חצי זכר. הנותן מודה שהוא חייב לבתו סכום גדול, וזאת בתנאי שלא תקבל מן היורשים חלק מהירושה שהוא מגדיר. אבל אם יתנו לה אותו חלק, אינו חייב לה דבר, וכפי שהתבאר לעיל.

כמו כן, הנותן יכול להוסיף, שהודאה זו היא בתנאי שלא יחזור בו.³⁴

עוד יש להעיר, כי מתנה צריכה להינתן באופן גלוי, ואם אין מודיעים על כך, יש המפקקים בתוקפה,³⁵ ולכן יש להצהיר על הפרסום בשטר הצוואה.

29. יש להיזהר שלא להקנות וגם להתחייב באשר לאותם נכסים, שכן במקרה כזה מגיע למקבל לכאורה יותר ממה שרוצה הוא לתת – הרכוש שבעין שנתן, והתחייבות לתת אחוז מאותו רכוש, אלא יתחייב לתת אחוז רק מן הרכוש שנתר, שאינו נכלל בנתינה הקודמת.

30. **שולחן ערוך** חו"מ ט, ב; והרמב"ם מכירה יא, טז חלק על כך. ראו עוד מאמרו של מו"ר הרב זלמן נ. גולדברג, "ירושת הבת (לחידוש מנהג שטר חצי זכר)", **תחומין ד**, עמ' 342.

31. **רמ"א** חו"מ רפא, ז.

32. ראו **בבא בתרא** קמט, א; **רמב"ם** זכיה ומתנה ט, ט; **שולחן ערוך** חו"מ רנ, ג.

33. ראו איתמר ורהפטיג, **ההתחייבות**, פרק עשירי.

34. ראו **פד"ר יז**, עמ' 355.

35. **בבא בתרא** מ, ב; **רמב"ם** זכיה ומתנה ה, א"ב; **שולחן ערוך** חו"מ רמב, ג"ה.

ה. מעמדה החוקי של הצוואה

אף על פי שמבחינה הלכתית, מדובר במתנה או התחייבות, נשתמש להלן גם בלשון ציווי, ("אני מצווה"). כדי שיחול על הצוואה שלפנינו חוק המדינה, קרי חוק הירושה, תשכ"ה-1965. כלומר, הצוואה תקפה גם על פי חוק המדינה. חוק הירושה קובע שהצוואה תקבל תוקף חוקי לאחר מותו של אדם, רק אם יינתן צו קיום צוואה על ידי רשם לענייני ירושה. בהסכמה בכתב של הצדדים המעורבים בעניין לאחר מות המוריש, אפשר לקיימה גם בבית דין רבני (ראו סעיף 155 לחוק הירושה). הליך קיום הצוואה כולל בין היתר פרסום ברבים של הגשת הבקשה ומתן אפשרות לכל אדם להתנגד לקיום הצוואה, למשל בטענה שאותו אדם מחזיק צוואה מאוחרת יותר של המצווה.³⁶

כדאי מאוד לכותב הצוואה להיוועץ גם בעורך דין, כדי שזו תעמוד גם בדרישות החוק. כך, למשל, החוק³⁷ קובע שלא יהיה תוקף להוראה בצוואה המוכה אדם שלקח חלק בעריכת הצוואה או בן זוג של אדם זה. כמו כן החוק אינו מאפשר לבית דין רבני לדון בקיום צוואה כאשר אחד היורשים או יותר הם קטינים, ובמקרה כזה יש להיוועץ ברב ובעו"ד.³⁸

ו. מנהל עיזבון

אין חובה הלכתית או חוקית למנות מנהל עיזבון.³⁹ המצווה ישקול אם ברצונו למנות אחד מקרוביו (בשכר או שלא בשכר) כמנהל העיזבון. ואם הוא צופה קושי בביצוע הצוואה ימנה עו"ד או רב או דיין (בדימוס) או כל אדם אחר שהוא סומך עליו, ואפילו אם הוא אחד היורשים, לנהל את העיזבון עד חלוקתו או תוך כדי חלוקתו, לפי תנאי שכר מקובלים או מוסכמים או ללא שכר. במקרה כזה יוסיף סעיף בסוף הצוואה, ראו להלן סעיף 8 בשטר הצוואה.

אם לאחר מות המצווה, מנהל העיזבון אשר מונה על ידי המצווה במסגרת הצוואה אינו יכול או אינו מסכים לקבל את התפקיד, רשאים היורשים להציע אדם אחר תחתיו. כמו כן, רשאים הם להגיש בקשה לפיה אין צורך כלל במינוי מנהל עיזבון.⁴⁰

36. רמב"ם זכיה ומתנה ה, ה.

37. סעיף 35 לחוק הירושה תשכ"ה-1965.

38. השופט בן ציון גרינברגר מפקפק בתוקפה של צוואה הלכתית, שבעצם היא מתנה מחיים כאמור, ולא צוואה במובנה האזרחי – מתנה לאחר מיתה, ולדעתו יש לערוך צוואה חילונית קצרה, שייאמר בה, שהנכסים יחולקו על פי האמור בצוואה ההלכתית. אולם, לא ידוע לנו על ביטול צוואה הלכתית מחמת החשש הזה.

39. בהלכה מצינו מינוי אפוטרופוס שיטפל בצרכי היתומים. לא נכנסנו כאן לשאלה אם ועד כמה מנהל העיזבון נחשב כאפוטרופוס.

40. סעיף 81 לחוק הירושה תשכ"ה-1965. גם בהלכה נקבע שיורשים גדולים רשאים להתנגד למינוי אפוטרופוס (רמ"א ח"מ רצ, כו): "מי שמינה אפוטרופוס לבניו הגדולים, יכולים לומר: אין אנו צריכין אפוטרופוס, אלא אם כן יש בו משום מצוה לקיים דברי המת".

ז. התאמת נוסח הצוואה למטרות המצווה

למעשה יש כמה נוסחי צוואה שמשקפים מטרות שונות של המצווה.

א. חלוקה ללא שיוך נכסים מסוימים – דרך זו מיועדת למצווה שמעוניין בחלוקה שווה או לפי אחוזים של כלל רכושו בין המקבלים. כך הוא בדרך כלל בצוואה שבאה להעניק חלקים שווים לכל הילדים, לפיה הבכור והבת יקבלו חלקים שווים כיתר אחיהם. אם המצווה מעוניין בחלוקה לא שווה יציין זאת בפירוט המקבלים, כפי שמודגם להלן, בנוסח הצוואה.

ב. חלוקה הכוללת שיוך נכסים מסוימים – דרך זו מיועדת למצווה שרוצה לתת נכסים מסוימים למקבלים מסוימים. למשל, כאשר יש למצווה כמה דירות, מטעמי מיסוי כדאי לו לתת דירה זו למקבל אחד ודירה זו למקבל השני. כך לא תיווצר שותפות שמצריכה אחר כך בדרך כלל מכירה הדדית ביניהם וחיוב במס. לאחר שיוך הנכסים המסוימים, יש שתי אפשרויות:

ב(1) חלוקת יתר הרכוש באופן כזה שבו התוצאה הסופית תהיה שוויונית. לשם כך, יש לבצע הערכת שמאי לנכסים ולחלק את יתרת הרכוש בהתאם או לבצע תשלומי איזון בין היורשים על מנת להביא למצב שכל יורש יקבל חלק שווה – אם ברכוש ואם בכספים.

ב(2) אפשרות נוספת היא שיתרת הרכוש תינתן ללא קשר לחלוקת הנכסים. כגון אדם שרוצה לתת את ביתו כתרומה, ואת יתרת הרכוש לחלק בין ילדיו. בצוואה המובאת לקמן נציע כמה מסלולים בהתאם לאמור כאן.

צוואת אדם לא־נשוי עם הערות מבארות

נערכה ונחתמה ב_____ ביום _____ בחדש _____ שנת התש____ (/ / _ למנינים)

אני הח"מ _____ ת"ז _____ המתגורר ביישוב _____ ברח' _____ מצווה, נותן ומתחייב,⁴¹ בדעה צלולה ומיושבת⁴² בלא אונס וכפייה⁴³ ובלא השפעה בלתי הוגנת מצד מאן דהוא, כדלהלן:

1. הצוואה חלה על כל רכושי:⁴⁴ מקרקעין ומיטלטלין, פיקדונות והסכונות בבנקים, הן במטבע ישראלי הן במטבע זר, ניירות ערך, איגרות חוב, כספים, חובות שחייבים לי אחרים הן בעל פה הן בשטר, זכויות, קופות גמל, זכויות על פי פוליסות ביטוח, קרנות פנסיה וכל רכוש אחר שיהיה בבעלותי שעה אחת קודם מותי.
2. סכום בשקלים השווה ל – 1,000 \$ יחולק על פי דין תורה.⁴⁵
3. חלוקת הרכוש (בחרו באחת האפשרויות להלן (א, ב, או ג) ומחקו את האפשרויות האחרות):

[א. חלוקה ע"פ אחוזים]

מלבד הסכום הנקוב לעיל בסעיף (2) ומלבד ההוצאות והחובות המפורטים להלן בסעיף (6), אני מודה בהודאה גמורה שאני חייב לכל אחד מן המקבלים הנקובים

41. כדי לוודא שיש למתנה תוקף הלכתי, יש להתאים את מעשה הקניין לרכוש שמצויים עליו. כיוון שכך, בחרנו להשתמש במילים: "נותן", שמשמעה העברת בעלות של רכוש; "מתחייב", שפירושה התחייבות אישית, כשאין מדובר ברכוש בעין; ו"מצווה", כדי להחיל על הצוואה את חוק הירושה, כאמור לעיל במבוא.
42. אין המתנה תקפה אם לא ניתנה מתוך גמירות דעת הנותן. בסתם מניחים שכך היה, אך בצוואה, שבמקרים רבים ניתנת על ידי זקן או אף חולה, יש התוקפים את הצוואה בטענה שהמצווה לא היה צלול ומיושב בדעתו באותה שעה, ונפגמה גמירות דעתו (ראו **רמב"ם** מכירה כט, ה; **שולחן ערוך** חו"מ רלה, כא). לכן ראוי להוסיף הצהרה זו.
43. לדעת **הרמב"ם** (מכירה י, א"ד), כל מתנה צריכה להינתן בלב שלם. לכן, אם הנותן מגלה את דעתו שאינו מעוניין לתת את המתנה – היא בטלה, גם אם לא אמר זאת במפורש. לכן כדאי להוסיף משפט זה שמחזק את גמירות הדעת.
44. פירוט הרכוש שהצוואה חלה עליו. לגבי פנסיה, יש להעיר שבדרך כלל חלוקת הכספים נעשית בהתאם לחלקו של כל מקבל כפי שרשם המצווה בהודעתו לחברה. בכל זאת, כדאי לציין את המקבלים גם בצוואה, מפני שאם החלוקה לפי מסמכי החברה אינה אפשרית (כגון שיש מקבל וחליפיו שכבר אינם בין החיים), כתוב בתקנות של חלק גדול של החברות שהחלוקה תהיה בהתאם לצו ירושה או צו קיום צוואה.
45. חלק הרכוש שיחולק על פי דין תורה, כדי שלא לבטל את סדר הירושה לפי דין תורה לגמרי (**קצות החושן** רפב, ב).

בשמותם לקמן סך השווה לחלקו הרשום לקמן⁴⁶ ואותו סך שהודיתי בו, אני מקבל עלי כך גם בתורת התחייבות⁴⁷ בקניין גמור אגב סודר ומשעבד את נכסיי לחוב זה, מיטלטלי אגב מקרקעי. חוב זה והתחייבות זו הותנו אף הם, בתנאי שלא אחזור בי מצוואה זו.⁴⁸

שם: _____ ת"ז _____ חלק באחוזים: _____

שם: _____ ת"ז _____ חלק באחוזים: _____

שם: _____ ת"ז _____ חלק באחוזים: _____

[ב. חלוקה הכוללת שיוך נכסים מסוימים והשלמה לחלוקה ע"פ אחוזים]

(א) מלבד הסכום הנקוב לעיל בסעיף (2) ומלבד ההוצאות והחובות המפורטים להלן בסעיף (6), אני מקנה את הרכוש המוזכר להלן במתנת בריא שתחול מהיום ולאחר מיתה,⁴⁹ אם לא אחזור בי,⁵⁰ כמתנה גלויה ומפורסמת,⁵¹ דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרי.⁵² ואני מודה שנתתי כל דבר ודבר לפי קניינו המועיל ביותר ובאופן המועיל ביותר,⁵³ וכל תנאי המתנה נעשו כתיקון חכמים,⁵⁴ בהקנאה גמורה למקבלים הרשומים להלן.⁵⁵

(ב) ביחס לרכוש שלא מוזכר להלן, אני מודה בהודאה גמורה שאני חייב לכל אחד מן המקבלים הנקובים בשמותם להלן, סך המשלים לחלקו המוזכר להלן, כך שבסך הכל,

46. אם חילק את הרכוש באופן לא שווה, כגון שנתן לבן אחד דירה יקרה יותר מן הדירה שנתן לבן השני, ורוצה הוא בחלוקה שווה, יוסיף כאן: לאחר הערכת השמאי כיצד להשוות – או בשווה או לפי אחוזים – בחלוקה הסופית בין כל המקבלים.

47. התחייבות זו באה להבטיח שאם לא חלה ההודאה (ש"ת הרשב"א ד, ז; תשב"ץ א, קנב; הגהות מהרש"ל גיטין יג, ב), בכל זאת תחול ההתחייבות. ואם לא חלה ההתחייבות (כגון לפי הרמב"ם מכירה יא, טז, שאי אפשר להתחייב על דבר שאינו קצוב), אפשר שבכל זאת תחול ההודאה.

48. זו ההשלמה ללב הצוואה, והיא מאפשרת למצווה לחזור בו מהצוואה עד יום מותו (ע"פ שולחן ערוך חו"מ רנו, ר"ז).

49. זהו לב הצוואה על פי הנוסח המופיע במשנה (בבא בתרא קלו, א). משמעותו שגוף הנכסים ניתן למקבלים ואילו המצווה יוכל להמשיך ליהנות מפירותיהם עד יום מותו.

50. זו ההשלמה ללב הצוואה, והיא מאפשרת למצווה לחזור בו מהצוואה עד יום מותו (ע"פ שולחן ערוך חו"מ רנו, ר"ז).

51. מתנה צריכה להינתן בגלוי, ואם אין מודיעים על נתינתה, יש חשש לתקפותה (בבא בתרא מ, ב; רמב"ם זכיה ומתנה ה, א"ב; שולחן ערוך חו"מ רמב, ג"ה). לכן, יש להצהיר על הפרסום בשטר הצוואה.

52. זהו נוסח מקובל, שמטרתו להדגיש שהשטר תקף (בבא בתרא מד, ב; רמב"ם מלוה ולוה יח, ב).

53. הודאת בעל דין היא אחת מדרכי הראיות. "אודיתא" היא דרך קניין המבוססת על הודאה. בדרך זו, אפשר להקנות נכסים ולהתחייב בחיובי ממון (בבא בתרא קמט, א; רמב"ם זכיה ומתנה ט, ט; שולחן ערוך חו"מ רנ, ג). די בהודאה של הנותן בלי לבחון אם הקניינים נעשו בפועל.

54. לשון זו מייטרת את הצורך במשפטי התנאים, כתנאי כפול (שולחן ערוך חו"מ רמא, יב; שולחן ערוך אה"ע לח, ג).

55. אם אחד המקבלים עדיין לא בא לעולם, כגון נכד העתיד להיוולד, אי אפשר להקנות לו, ואף לא להתחייב כלפיו (גיטין יג, ב; רמב"ם מכירה כב, י). לכן, צריך לתת למי שקיים שיוכה עבורו לכשיבוא לעולם (אמנם גם דרך זו יכולה לעורר בעיה, וכבר האריך בעניין זה הרב מיכאל בלייכר, שורת הדין ב, תשנ"ד, עמ' שלז).

הרכוש המוזכר (כפי שהוערך ע"י שמאי) בתוספת ההתחייבות, יהיו בשיעור המוזכר להלן.

(ג) אותו סך שהודיתי בו, אני מקבל עלי כך גם בתורת התחייבות⁵⁶ בקניין גמור אגב סודר ומשעבד את נכסיי לחוב זה, מיטלטלי אגב מקרקעי. חוב זה והתחייבות זו הותנו אף הם, בתנאי שלא אחזור בי מצוואה זו.⁵⁷

שם: _____ ת"ז _____ רכוש: _____⁵⁸
 חלקו של יורש זה באחוזים מכלל העיזבון: _____
 שם: _____ ת"ז _____ רכוש: _____
 חלקו של יורש זה באחוזים מכלל העיזבון _____
 שם: _____ ת"ז _____ רכוש: _____
 חלקו של יורש זה באחוזים מכלל העיזבון _____

[ג. חלוקה הכוללת שיוך נכסים מסוימים וחלוקה ע"פ אחוזים של נכסים אחרים]

(א) מלבד הסכום הנקוב לעיל בסעיף (2) ומלבד ההוצאות והחובות המפורטים להלן בסעיף (6), אני מקנה את הרכוש המוזכר להלן במתנת בריא שתחול מהיום ולאחר מיתה,⁵⁹ אם לא אחזור בי,⁶⁰ כמתנה גלויה ומפורסמת,⁶¹ דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרי.⁶² ואני מודה שנתתי כל דבר ודבר לפי קניינו המועיל ביותר ובאופן המועיל ביותר,⁶³ וכל תנאי המתנה נעשו כתיקון חכמים,⁶⁴ בהקנאה גמורה למקבלים הרשומים להלן.⁶⁵

56. התחייבות זו באה להבטיח שאם לא חלה ההודאה (ש"ת הרשב"א ד, ז; תשב"ץ א, קנב; הגהות מהרש"ל גיטין יג, ב), בכל זאת תחול ההתחייבות. ואם לא חלה ההתחייבות (כגון לפי הרמב"ם מכירה יא, טז, שאי אפשר להתחייב על דבר שאינו קצוב), אפשר שבכל זאת תחול ההודאה.
57. זו ההשלמה ללב הצוואה, והיא מאפשרת למצווה לחזור בו מהצוואה עד יום מותו (ע"פ שולחן ערוך רנו, ר"ז).
58. אם מדובר בנכס מקרקעין, יש לתאר את הנכס כאן במדויק – כתובת הנכס ומספר גוש וחלקה.
59. זהו לב הצוואה על פי הנוסח המופיע במשנה בבא בתרא קלו,א. משמעותו שגוף הנכסים ניתן למקבלים ואילו המצווה יוכל להמשיך ליהנות מפירותיהם עד יום מותו.
60. זו ההשלמה ללב הצוואה, והיא מאפשרת למצווה לחזור בו מהצוואה עד יום מותו (ע"פ שולחן ערוך רנו, ר"ז).
61. מתנה צריכה להינתן בגלוי, ואם אין מודיעים על נתינתה, יש חשש לתקפותה (בבא בתרא מ,ב; רמב"ם זכיה ומתנה ה, א"ב; שולחן ערוך חו"מ רמב, ג"ה). לכן, יש להצהיר על הפרסום בשטר הצוואה.
62. זהו נוסח מקובל, שמטרתו להדגיש שהשטר תקף (בבא בתרא מד,ב; רמב"ם מלוה ולוה יח, ב).
63. הודאת בעל דין היא אחת מדרכי הראיות. "אודיתא" היא דרך קניין המבוססת על הודאה. בדרך זו, אפשר להקנות נכסים ולהתחייב בחיובי ממון (בבא בתרא קמט,א; רמב"ם זכיה ומתנה ט, ט; שולחן ערוך חו"מ רנ, ג). די בהודאה של הנותן בלי לבחון אם הקניינים נעשו בפועל.
64. לשון זו מייטרת את הצורך במשפטי התנאים, כתנאי כפול (שולחן ערוך חו"מ רמא, יב; שולחן ערוך אה"ע לח, ג).
65. אם אחד המקבלים עדיין לא בא לעולם, כגון נכד העתיד להיוולד, אי אפשר להקנות לו, ואף לא להתחייב כלפיו (גיטין יג,ב; רמב"ם מכירה כב, י). לכן, צריך לתת למי שקיים שזוכה עבורו לכשיבוא

(ב) ביחס לרכוש שלא מוזכר להלן, אני מודה בהודאה גמורה שאני חייב לכל אחד מן המקבלים הנקובים בשמותם להלן, סך השווה לחלקו המוזכר להלן.⁶⁶

(ג) אותו סך שהודיתי בו, אני מקבל עלי כך גם בתורת התחייבות⁶⁷ בקניין גמור אגב סודר ומשעבד את נכסיי לחוב זה, מיטלטלי אגב מקרקעי. חוב זה והתחייבות זו הותנו אף הם, בתנאי שלא אחזור בי מצוואה זו.⁶⁸

שם: _____ ת"ז _____ רכוש: _____

שם: _____ ת"ז _____ רכוש: _____

שם: _____ ת"ז _____ רכוש: _____

שם: _____ ת"ז _____ חלק באחוזים מיתרת העזבון: _____

שם: _____ ת"ז _____ חלק באחוזים מיתרת העזבון: _____

4. אני מקבל על עצמי את דעת הפוסקים המקיימים שטר זה,⁶⁹ וכן אני מקבל על עצמי שכל ספק בלשון השטר יהיה נידון לטובת המקבלים, וידם תהיה על העליונה.⁷⁰
5. צוואה זו אינה מונעת ממני למכור או לתת או להקדיש מרכושי בעודי בחיים.⁷¹ חזרה ביחס לרכוש שיהיה בבעלותי שעה אחת קודם מותי לא תיעשה כי אם בצוואה חדשה ובחתימת ידי ובעדים כשרים שקיבלתי בקניין,⁷² או בצוואת שכיב מרע.⁷³

לעולם (אמנם גם דרך זו יכולה לעורר בעיה, וכבר האריך בעניין זה הרב מיכאל בלייכר, שורת הדין ב, תשנ"ד, עמ' שלז).

66. אם חילק את הרכוש באופן לא שווה, כגון שנתן לבן אחד דירה יקרה יותר מן הדירה שנתן לבן השני, והוא רוצה בחלוקה שווה, יוסיף כאן: לאחר הערכת השמאי כיצד לאזן – או בשווה או לפי אחוזים – בחלוקה הסופית בין כל המקבלים

67. התחייבות זו באה להבטיח שאם לא חלה ההודאה (ש"ת הרשב"א ד, ז; תשב"ץ א, קנב; הגהות מהרש"ל גיטין יג, ב), בכל זאת תחול ההתחייבות. ואם לא חלה ההתחייבות (כגון לפי הרמב"ם מכירה יא, טז, שאי אפשר להתחייב על דבר שאינו קצוב), אפשר שבכל זאת תחול ההודאה.

68. זו ההשלמה ללב הצוואה, והיא מאפשרת למצווה לחזור בו מהצוואה עד יום מותו (ע"פ שולחן ערוך רנו, ר"ז).

69. כדי שתחול הצוואה אף במקום שיש מחלוקת בין הפוסקים באשר לתקפותה, יש שהציעו להוסיף משפט זה. כך לא יוכלו היורשים לטעון טענת "קים לי", כדעת הפוסלים את הצוואה (הרב עזרא בצרי, דיני ממונות, ג, עמ' קפא).

70. כשיש ספק בפירוש הכתוב בשטר, בדרך כלל יד בעל השטר על התחונה (בבא בתרא קסו,א). כלומר, המקבל עלול להפסיד (רמב"ם מלווה ולווה כז, טז; שולחן ערוך חו"מ מב, ה). לכן יש להוסיף משפט זה לטובת המקבל.

71. זהו תנאי המרחיב את אפשרות החזרה של המצווה הנזכרת באפשרויות השונות המובאות בסעיף (3). בהיעדר משפט זה, אין הנותן רשאי לתת מתנה כלשהי מנכסיו, מפני שלא חזר בו כפי שהתנה (בצוואה חדשה וכו').

72. זהו פירוט של התנאי המופיע בסעיפים הקודמים "על מנת שלא אחזור בי".

73. צוואת שכיב מרע היא צוואה הניתנת בדרך כלל בעל פה על ידי חולה שמצבו קשה ולאחר מכן מת מחוליו (ראו רמב"ם זכיה ומתנה ח, ב; שולחן ערוך חו"מ רז, א"ד). לפי החוק, יש תוקף לצוואת שכיב מרע רק אם ניתנה במעמד שני עדים שרשמו בזיכרון דברים את דברי המצווה ואת הנסיבות שנאמרו, חתמו עליו והפקידו אותו בידי רשם לענייני ירושה בהקדם האפשרי.

6. לפני חלוקת העיזבון, ישלמו המקבלים את כל חובותיי מעיזבוני.⁷⁴ רק לאחר תשלום חובות אלה ולאחר תשלום הוצאות הקבורה, המצבה ההלוויה והשבעה, יחולק העיזבון על פי האמור בצוואה זו.

7. אם חלק מצוואתי לא יהיה תקף מסיבה כלשהי, לא יתבטל החלק האחר.⁷⁵

8. <סעיף רשות] מנהל עיזבון

(א) אני ממנה את מר/גברת _____ להיות מנהל עזבוני ומבצע צוואתי באופן שיפעל לבדו או באמצעות מי מטעמו בכל הקשור לעיזבון – טיפול, מכירה, חלוקה וקיום הצוואה ללא צורך בהפקדת ערובה.

(ב) מנהל העיזבון ינהל את חלקם של כל המקבלים: _____ עד הגיעם לגיל _____ ולפחות במשך שנתיים מיום מותי, המאוחר מביניהם.

(ג) מנהל העיזבון לא יישא באחריות לכל נזק שייגרם לעיזבון למעט נזק שנגרם במזיד או בפשיעה.

9. כל מחלוקת בעניין פירוש הצוואה ויישומה תוכרע בבית דין _____ או על ידי בא כוחו.⁷⁶

10. ולראיה וקניין באתי על החתום: _____ היום: _____

אנו החתומים מטה⁷⁷ מאשרים בזה כי בא לפנינו _____ ת"ז _____ בבקשה שנערוך לו צוואה זו על פי רצונו. הנ"ל הקנה בפנינו בקניינים ע"פ דין תורה, וכן ציווה וחתם בפנינו, בהיותו בדעה צלולה, וכן אמר לנו: הוו עלי עדים על כל האמור לעיל וזכו בשטר זה עבור המקבלים בצוואה זו.

ולראיה באנו על החתום היום _____

שם _____ ת"ז _____ כתובת: _____

שם _____ ת"ז _____ כתובת: _____

74. לפי ההלכה, היורשים חייבים לשלם את כל חובותיו של המוריש מן הרכוש שהותיר אחריו (שולחן ערוך חו"מ קז, א).

75. בתלמוד (בבא בתרא קמג, א) מובאת דעה האומרת שאם חלק מן המתנה בטל, כל המתנה בטלה. ואולם לא נפסק הלכה כדעה הזאת (רמב"ם מכירה כב, יב; שולחן ערוך חו"מ רי, ג). אך כדי לצאת גם ידי חובת דעה זו, הוספנו את הנוסח הזה.

76. אין משמעות משפטית למשפט הזה, כיוון שאם יתגלע סכסוך כלשהו בעקבות הצוואה, הוא יהיה בין היורשים, והנותן אינו צד לו. והדברים האמורים בסעיף זה הם בגדר בקשה של הנותן. ואולי היורשים יתחשבו בסעיף זה, מצד "מצוה לקיים דברי המת", ראו פתחי תשובה חו"מ רנב, ג.

77. מכאן ואילך באים דברי העדים לכתיבת הצוואה. לפי ההלכה, חובה שיחתמו עדים כשרים על הצוואה כדי לתת לה תוקף של שטר ועדות.